

Александар Д. Билимовић

БОГОТРАЖИТЕЉИ, ЕВРОАЗИЈЦИ И МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА¹

Primum vivere, postea philosophari²

Међу руском „емиграцијом” и, колико пристижу вести из отаџбине, у разним круговима руског народа јарко се испољило појачано религиозно осећање и повишени интерес за цркву.

То је резултат страдања, која су запала у судбину руског народа. Јер, човек лако заборава на Бога када је срећан, а почиње да се моли у дане несрећа. Богу и молитви људе је увек обраћала опасност од смрти. А у совјетској Русији та опасност се у најмању руку удесетостручила. На онострано упућује у совјетској Русији и та гнусна ситуација коју су створили бољшевици. Ситуација која код многих изазива дубоку одвратност према свему земаљском. Појачање религиозног осећаја у царству комуниста изазива, поред тога, народна свест о злочинима које су они починили и гризући осећај кајања, који све упорније удара на душу сходно мери опадања револуционарног помрачења. Тај осећај призива ка умањењу великих грехова. Најзад, изругивање цркве, пагански прогони ње и подло поткрадање светиња ради храњења комесара изазивају поштрену љубав ка цркви и жељу да се стане у њену заштиту. А првенствено прогањање православне цркве, вређајући национално осећање, буди успавану повезаност са својим родним, вековима освећеним, исповедањем вере.

¹ Први пут објављено у: *Русская мысль* (Праг), 1922, књ. 8–12, стр. 83–101. Прештампано у: А. Д. Билимович, *Труды*, Ростов, Санкт Петербург, 2007, стр. 333–374.

² Прво живети, после филозофирати. *Прим. ирев.*

У свему томе испољава се здрав духовни препород, један од важних елемената који припремају ослобођење од народ бачених ђаволских саблазни.

Али, не може се ћутати о томе да на основу тог дубоког и спасоносног преврата расту скретања у област нездравог.

Пре свега, на тој основи је разрасло већ раније испољено „боготражиство”. Намножили су се световни богослови-дилетанти. Уз мале изузетке такви боготражитељи веома воле да говоре и пишу о Богу и религији, али врло ретко стварно верују у Бога. Без страха да много погрешим, дозволићу себи да формулишем ту појаву овако: што мање човек верује, тим више он боготражи.

Ови људи сматрају себе некаквим носiocима есхатолошких предосећања, посебно воле да цитирају Апокалипсу, уверени да откривају до сада непознати смисао религије и појединих места Светог писма. У ствари, пак, често, врло често они су фразери, самоуверено разглабају о стварима пред којима треба да умукне свако фразерство.

Предложите таквом човеку, који себе оцртава цитатима из светих књига, да уместо писања чланака о „хаосу и озарењу”, једноставно иде у цркву и да се скромно, никоме о томе не говорећи, моли Богу, као што се моле верујући људи који не мудрују, и видећете да то уопште није оно што интересује боготражитеља, који просипа око себе све боје свог богословског проналазаштва.

У последње време боготражитељи посебно често говоре о стапању интелиген-

ције и народа на основи вере и цркве. Али, нека ми они опросте моју сумњу. Мени се чини да ће њихова „китњастост” у области религије остати потпуно неухватљива народу. Једноставни наивни сеоски баћушка, који је с народом преживео све ужасе, све смрти, сва изругивања и који није за тридесет сребрњака заменио православну цркву бољшевичком „живом” црквом, биће ближи народу и дражи његовом срцу, него сва откровења боготражитеља. И ја бих хтео да упозорим интелигенцију на опасност од следбеништва за боготражитељима. Јер, они управо у религиозној сфери копају нову, можда још дубљу провалију између народа и интелигенције.

Жудња за православљем, за његовом догматском чистотом и искренијим религиозним осећањем одликује неке нове писце на религиозне теме, који припадају групи, како су они сами себе назвали, „евроазијца”. Ипак, уз све корисне њихове разлике у односу на боготражитеље, уз сав значај критике позитивизма и атеистичког социјализма коју су они обновили, уз сву важност њиховог указивања на неисцрпни извор нашег националног православља, ипак и њих као и боготражитеље карактеришу усиљеност и фраза у питањима религије, нарочито стремљење ка распредању о њој у чланцима и зборницима, што је супротно стварно дубоком и озбиљном религиозном доживљавању.

И, што је важније, ипак заједничко с боготражитељима појачано подвлачење некакве особите улоге Русије и руског народа у сфери религиозног живота. Управо у томе виде наведени писци посебну мисију наше отаџбине. То је један од елемената на коме поменута група гради посебан „источни” свет. Утврђује то, што они означавају речју „евроазијство”. Русија се позива на некакво ново духовно стваралаштво, намећу јој се нови духовни, свету још непознати задаци, усправљају је пред Западом, чак у њеној бољшевичкој катаклизми виде некакву спасоносну појаву, која истиче посебан „евроазијатски” дух Русије.

Ти позиви се сусрећу и преплићу с позивима безазлених и истински верујућих. Многи од ових такође подвлаче искључиви значај религије у послу спасавања Русије и покушавају да само на религији граде наде на њен препород.

У свему томе ја видим, ипак, опасност, због које сам се у овом случају и машио за перо.

Признајући сав значај религије, још једном то подвлачећи, да ме неко не би схватио неправилно, ја уједно не знам колико пута треба подвући да при томе не мора, не сме да буде заборављена материјална страна народног живота и материјална страна питања препорода Русије.

Расуђивања о „религиозним озарењима” и „евроазијским остварењима” у време када наш народ умире од егзекуција, епидемија и глади, када су револуција и бољшевици довели народ до тога да се у 20. веку поново јави људождерство упамћено из старих бајки, како хоћете, али то је духовна дегенерација. Народ, ако би дознао и био у стању да разуме позиве световних богослова-евроазијца, рекао би: лако је вама, који сте побегли и сити сте, да пишете о „новој духовној култури”. И народ би, авај, био у праву. Бољшевици, после обећања да дају свакојако изобиље, дали су у ствари милионе ка небу вапијућих гробова. Бојим се да ће се код народа акумулисати уверење да интелигенција која се спасла смрти уместо напрегнутог смишљања о томе како да помогне свом народу да се искобеља из бољшевичке неслободе и да се врати нормалном људском животу, уместо да организује све што је у сфери достигнућа иностране Русије, за свргавање и у случају свргавања бољшевика, уместо стварног рада у тој области – интелектуалци који су се спасли дају жалосне књижице са шкработинама на омоту и бесплодним, као неопрашена смоква, есхатолошким евроазијским чланцима унутра.

Додаћу томе да превише једнострано усредсређивање пажње на религиозну страну живота рађа пасивност духа, пасивни фатализам. Људи све очекују од Бога, између осталог и да Бог одстрани и казни бољшевице. Заборављају народну мудрост: „Не говори да је Бог, када си сам лош.” И мада се евроазијски богослови све време ограђују да они позивају ка стварности а не квијетизму,³ ипак истакнута ограђивања не

³ Квијетизам (лат. *quies*, мир), тежња ка пасивном животном стању у којем се кроз одстрањење земаљског света и самопопострањење (или религиозно размисљање) дух поистовећује с истином (или с Богом). *Прим. прев.*

могу изменити основно расположење које се од њиховог писања мора створити код читалаца који се предају њиховом утицају. То расположење се ствара од презрења ка материјалној „земаљској” култури, од очекивања некаквог преображаја целог света који треба да се догоди на иницијативу Русије и од усмеравања целокупне енергије на онострани вредности. Карактеристично је да учесник другог евроазијског зборника⁴ проф. Карташов у свом реферату, прочитаном на седници Религиозно-филозофског друштва у Прагу 10. августа о. [1922, *прим. прев.*] г. на тему „Православље као пут стваралаштва”, назива привредни живот „сујетом”, а целокупну техничку и материјалну културу „мувањем овде на земљи”.⁵ Уз такво расположење, ако би оно постало владајуће, Троцки би могао још дуго да командује Црвеном армијом и да се подсмева руском народу и самој цркви. Инороци, „мувајући се на земљи”, захватили би у својим рукама најкорисније области „сујете”. А руски људи би се одавали религиозној екстази и без ропота би умирали или играли улогу теглећих животиња. Руски народ и тако увише добро зна да умире, али не зна да живи. Стога њега треба позивати животу, разумном материјалном животу, а не тврдити му да је тај живот „сујета” и да спас од несрећа које су га пристигле лежи у напрезању само религиозног осећања. Све време при томе присећа се речи покојног М. И. Драгомирова (оца), изречених у време јапанских ратова: „Они нас шимозама,⁶ а ми њих молитвама.”

Истакнуто расположење противречи и здравим историјским традицијама православне цркве. Јер, руски светитељи, свети и благоверни кнежеви и православни руски људи, ствараоци Русије, прихвативши хришћанство, нису се даље бавили никаквим боготражењем, чврсто и једноставно су веровали, усрдно су се молили, чували цркве-

не обреде у стварном сједињењу са својим народом. Али, нису заборављали земаљске ствари и нису чекали да им Бог сам донесе свргавање татарског јарма, да заштити земљу од злих и неверних људи. Они су сами градили државу, сами су се одуживали злима за њихова дела, нису успављивали своју вољу погрешним тумачењем речи: „На мени је одмазда и ја ћу је дати.” Они су били делатни сабирачи и неуморно се бринули за изградњу привредног благостања народа руског.

И сада, да би свргли нови јарам и поново изградили своју земљу, руски народ и руска интелигенција морају да виде путоводне бакље у таквим руским људима.

Посебно је важно воспостављање привредног живота Русије. Ову страну довели су болшевици до крајњих граница разрушења, а воспоставити привреду Русије задатак је још тежи него свргавање болшевика који труну. Заједно с тим, поверујте да само тада када се изнова подигне материјално благостање народа подићи ће се и његов морални лик. Не лик посебних и без тога високих личности, већ просечни општи морални ниво целокупне масе становништва. Зато што сви морају да знају да увек и свугде одсуство и скупоћа хлеба повећавају број злочина, а с падом цена хлеба преступност опада.

У новим позивима ка религиозној аскези звучи у измењеној одори стара народњачка парола, која је довела Русију до болшевизма, да је материјална довољност критеријум „буржоазности”. Тим поводом још 1908. године П. Б. Струве написао је речи које неће бити сувишно прочитати сада: „У данашње време треба нам више реализма, више пажње на ’материјалне’ основе живота, и истовремено више индивидуализма, више личног стваралаштва, личног напрезања, потребне су нам, речју, оне особине које су створиле ’буржоаско’ уређење... Потребна је стваралачка енергија, чије би се разумно коришћење регулисало осећањем мере и историјског смисла. Нека то звучи ’буржоаски’, али ипак то је резултат свега преживљеног од чега се не може побећи. Ако хоћете, то је такође догма, али догма из које проистичу животне ’норме’ деловања, јасне, практично прихватљиве норме, којима је туђ елемент узбуђивања и екстазе, а присутан је, обрнуто, елемент мере и

⁴ *На путях. Утверждение евразийцев. Книга вторая*, Геликон, Берлин, 1922. *Прим. прев.*

⁵ У Зборнику је објављен чланак А. В. Карташова под називом „Реформа, реформација, исполнение Церкви” (<http://nevmenandr.net/eurasia/situacia.php>). *Прим. прев.*

⁶ Врста топовских граната коју су у време руско-јапанског рата 1904–1905. користиле јапанске снаге. *Прим. прев.*

дисциплине” (Струве П. На разныя темы, *Русская мысль* за 1908 г.; прештампано у: *Patriotica*, СПб., 1911, стр. 418–419).

Највећи дефект руске интелигенције било је и остаје њено несхватање привредне делатности и непријатељски однос према њој. У томе су сагласни и економски материјалисти и боготражитељи-идеалисти. Први су до одвратности понављали: човек је то што он јесте. Нажуљали су нам уши изјавама да се друштвени живот одређује производним односима. Али, никакву производњу нису организовали, у стваралачкој производној делатности нису умели и нису хтели да учествују. Ограничавали су се њеним јавним бичевањем и тајном завишћу према њој. Када су се, пак, нашли на власти, они су умели само да разруше руску народну привреду и да увуку народ у до тада невиђено сиромаштво. Други, из других разлога, али показују исто одсуство интереса према привреди и схватања најболнијих привредних задатака.

У сваком случају, уколико је долазило до речи о привреди, и једни и други су видели и осећали једну те исту њену страну, управо расподелу. Производња, увећавање богатства, народно богаћење било им је потпуно туђе. Свакога ко се пробио, обогатио, макар и на најкориснијем општем послу, макар и у упорној борби с природом, а не са себи сличним, сматрали су за „кулака”. Деценије васпитања себе и других у таквом негирању производње на крају су се показале.

Само појединим лицима то је било јасно, и још мањи број лица одлучио је да то каже. Ево шта је говорио 1899. године руски хемичар Д. И. Менделеев, зато што су ћутали или говорили супротно руски економисти: „Узевши ствар у њеној природној или логичкој једноставности, лако је видети, насупротив Марксу, да *аккумуляција* општег богатства, чак и при најнаказнијој и најнепожељнијој *расйодели*, ипак мора да се одражава у повећању обиља и блага великих маса. Другачије казано: чак наказности у расподели, ако се опште богатство повећава, неизбежно повлаче за собом повећање благостања маса. Примери су присутни у богатствима Енглеске и Сједињених Држава. Рецимо још једноставније и директније: у Русији је расподела, почињући од аграрне, идеално-праведнија него, на

пример, у Енглеској, али опште богатство (и његови корени – проналазаштво и трудољубивост) је мање, а стога је и обиље слабије, гладовање изгледније, сиромаштво видљивије у свему. Стога и брига о масама пре свега мора да има у виду општу суму народног богатства, и само затим и успут – праведност расподеле, а не обрнуто. Сам живот пред нашим очима указује на то да праведност расподеле постепено расте, ако, уз умножавање општег богатства, сада код нас несумњиво, свугде и увек надница расте а каматна стопа опада, као што зна свако од нас који је свесно проживео десетине година” (Менделеев Д. И. *Мысли о развитии сельскохозяйственной промышленности*, 2 лекции, СПб., 1900, стр. 9–10).

Наведене речи великог хемичара, само се по себи разуме, не морају да буду схваћене у том смислу да, по његовом мишљењу, праведна расподела нема значаја. Д. И. Менделеев само с посебном снагом подвлачи примат производње, јер схватање значаја производње управо је недостајало руском друштву. Правилност речи славног природњака нарочито јасно се испољава после њихове провере у огњу социјалне револуције, коју су створили људи које је Менделеев још 1899. године назвао „устанницима против имагинарног грабежа који су позивали да се учини неимагинарни грабеж” (*Нав. дело*, стр. 25).

Исто несхватање значаја материјалног прогреса, и управо производног прогреса, код руске интелигенције истицао је 1908. године П. Б. Струве.⁷ П. Б. Струве је писао: „Руска интелигенција се васпитала на идеји неодговорне једнакости. И стога она никад није била способна да разуме саму суштину економског развоја друштва. Јер, економски прогрес друштва заснован је на тријумфу продуктивнијег економског система над мање продуктивним, а елементом продуктивнијег система јавља се увек људска личност, коју одликује виши степен адекватности (а под последњом се подразумева ’укупност одређених својстава: издржљивости, присебности, добросавесно-

⁷ Не могу а да не напоменем да је нешто касније с развојем исте ове мисли иступио покојни А. М. Рикачов (А. М. Рыкачёв), који је превремено погинуо 1914. г. у рату у који је пошао као добровољац!

сти, обазривости’). [...] руска интелигенција у целини није схватала и до данас не схвата значај и смисао индустријског капитализма. Она је видела у њему само ’неједнаку расподелу’, ’отимање’ или ’грабљење’ а није у његовом тријумфу видела победу продуктивнијег система, није схватала његову улогу у процесу привредног васпитања и самоваспитања друштва... У основи нашег интелигентског економског схватања света може да лежи или тај нерелигиозни механички рационализам, из ког је израсла доктрина западноевропског социјализма, својервни друштвени атеизам, или оно религиозно народњаштво чијим се најјачим изразом јавља Лав Толстој и за кога је идеал човека – ’Иванушка будалица’. Оба ова оштро, до непријатељства различита схватања света сустичу се у једном: они не уважавају и не воле код човека ’снаге’ и не разликују у људима ’квалитет’, тј. управо оно у чему је суштина идеје личне адекватности... Интелигенција као таква понекад унајмљена служи производњи, али у *друштвеном* смислу она је увек разматрала и разматра до данас тај процес само под углом ’расподеле’ или ’потрошње’. Она остаје не само туђа, већ, у суштини, непријатељска његовој стваралачкој, активној страни, ономе што у њему јесте ’производња’, тј. стварање блага и прираст вредности, храњење и усавршавање привреде. Она мора да схвати да производи процес није ’пљачкање’, већ стварање самих основа културе. [...] У буђењу те за сваки друштвени живот основне функције, коју има национална производња, у њеном бодрењу широким идејама и перспективама састоји се, по мом мишљењу, најнеодложнији задатак савремености. Без остварења тог задатка немогуће је оздрављење националног живота... Развој (данас: васпостављање и препород – А. Б.) производних снага земље мора да буде схваћен и признат као национални идеал и национални дуг... У светлу тих општих идеја задатак економског оздрављења Русије, не губећи нипошто везу с реалним условима руског живота, не може да не буде задатак у високом степену идеалан и идеалистички.” (Интелигенција и народное хозяйство; првобитно штампано у *Слову и Руској мисли* за 1908. г.; прештампано у: Струве П. Б. *Patriotica*. СПб., 1911, стр. 365–368).

Сада одбацити у задњи план материјалну културу под изговором некаквих нових духовно-културних открића, као што то раде евроазијци – то значи одвлачити пажњу од стварно потребног и важног за нашу земљу и наш народ и под нове паролe позивати у стари ђорсокак, у коме већ толико деценија гмиже руска интелигенција и из кога се показао само један „излаз”: у болшевичку провалију. Позивати пак на „излаз” из Европо-Америкe с њеном техником и знањима некуда у Азију – то је горе него једноставно невина заблуда или обећањаштво. Ако се обрати пажња на време када се то предлаже, и крајњу границу сиромашења народа, који се позива на такво уназађујуће „велико културно пресељење”, онда овај евроазијски позив, украшен цитатима из Новог завета и учињен у име Христовог учења, по мом мишљењу, јесте онај злочин који је у Јеванђељу означен као суровост човека који даје камен када је потребан хлеб, и змију када се тражи риба. Евроазијски богослови не треба да забораве да, када су људи огладнели, Христос се није ограничио религиозно-моралним поведништвом, већ је створио чудо и *нахранио* људе. Створити доступна човеку чуда, да би се помогло својој земљи да збаци са себе хоботницу која ју је обгрлила, која јој је исушила поља, и да је учини поново способном да исхрањује себе – то је сада највиши подвиг и најважнији задатак.

Неретко, ипак, следи поводом евроазијске критике западне материјалне културе слушати следеће ако не оправдање онда умекшање кривнице евроазијаца. Уз сву наказност „евроазијских стремљења”, говоре заштитници, у тим стремљењима пројављује се здрави „национализам”. На то ћу ја, који сам толико пута нагрђен за национализам и који сам стално тврдио да једна од главних опасности која прети Русији лежи у одсуству национализма код руског образованог друштва, одговорити да је евроазијски национализам наказан и штетан облик национализма. Он *денационализује* руски народ сједињујући га с Азијатима. Јер, руски народ – то је велики словенски народ, исто тако *евројски*, као и други европски народи, који се у незапамћена времена пробио са запада и током целе своје историје са запада на исток освајао руска прострaнства. Евроазијски национализам вређа моје национално осећање.

Здрави руски национализам уз то нипошто не захтева одрицања или умањења значаја материјалне културе, као што га не захтева правилно схваћено хришћанство. И, колико год евроазијци злоупотребљавали цитате из Јеванђеља, у њиховом надменом односу према привредној култури одсуствује истинска и правилно схваћена љубав према људима. По чудној случајности, баш у данима када сам писао овај чланак допала ми је у руке горе поменута књижица Д. И. Менделејева. Покојни хемичар тачно је предсетио евроазијске позиве и даје одговоре на њих. Он полази од по свом схваћеног алтруистичког начела. „Да би се схватило” пише он, „алтруистичко начело, које делује у свакој индустрији, довољно је сетити се да су сви облици индустрије засновани на размени, на узајамним односима људи, на свесности њихових узајамних веза. Све што садрже слични односи, неизоставно, чак и по етимологији, алтруистичко је. А све алтруистичко неизоставно садржи нешто егоистичко, зато што у одсуству јединице не може постојати ни два ни много.” (*Нав. дело*, стр. 4). Полазећи од тако схваћеног алтруизма, ево шта говори Менделејев садашњим евроазијцима: „Родивши се у Сибиру, проведши детињство у суседству правих Азијата, дуго се затим удубљујући у то што ми и до сада видимо у Азији, ја не могу себи да објасним ову слабо одређених страна азијатског живота – у поређењу с Европом – другачије него тим да тамо у животу нема примене многих од врло важних страна алтруизма које су овде добиле... широки развој, који се посебно оштро изражава у државном и друштвеном уређењу, у развоју облика индустрије и у правцу саме пољопривреде која испрва свугде мора да прође кроз облик својствен азијатском прототипу. Ми смо навикли да пребацујемо западу материјални и егоистички индивидуализам, али довољно је сетити се Магометовог⁸ раја или спознати Азијате стварне, типичне, који су опстали, да би се видело да је западни индивидуализам само остатак азијатског, који одређује слабост целих заједничких организама тих земаља.” (*Нав. дело*, стр. 6).

⁸ Магомет, или Махомет, изговорна варијанта имена Мухамед. Овде је реч о Пророку Мухамеду, оснивачу ислама. *Прим. ђрев.*

Али, против овога идеолог авроазијства, кнез Н. С. Трубецки, чије мисли развијају други евроазијци, истакао је целу сложу аргументацију (вид: *Европа и човечество*, Софија, 1920). Нећу је детаљно излагати. Ова аргументација доводи до закључка да је сваки нероманско-германски народ, па према томе и руски народ, који покушава да се европеизује, тј. да усвоји романско-германску културу, неизоставно осуђен на усвајање само „статике” те културе, али не и њене „динамике”. Другим речима, он није способан за њено даље развијање, он ће увек „заостајати” и пролазити етапе романско-германског развоја са закашњењем и у скоковима, сатирући се од умора, пристизати Европу, али ипак не долазећи до ње, живећи светлошћу коју она одражава и упадајући у коначном резултату у потчињен, од ње зависан материјални и духовни положај.

Ипак, ако узмемо Русе, мени се чини да кнез Н. С. Трубецки неосновано тако понижава свој народ пред другим Европејцима. Јер, у неким односима – литература, музика, сликарство, сценске уметности – ми смо претекли Западну Европу, и наш уметнички „експорт” био је у последње време већи од „импорта”. При томе, уметности које смо експортивали уопште нису биле источна егзотика, већ стварне европске уметности у најистинскијем и високом смислу. Каква су, на пример, егзотика Тургењев, Толстој, Достојејевски, Чајковски (Патетична симфонија!), Рахмањин, Рјепин, Васњецов, московски уметници? У другим областима – медицина (у оквиру тога организација локалне земске медицине) и цео низ других наука, на пример, математика, теоријска механика, физика, хемија, педологија, географија, историја и археологија, филологија, правна наука и социологија – ми смо без потреса ишли у корак са Западном Европом. И за технику ми смо, на супрот мишљењу кнеза Трубецког, не мање способни од западних Словена (међу њима од највише технизованих Словена – Чеха) и других западноевропских народа.

Ако смо ми, пак, заостајали у области технике и материјалне културе, онда је до тога долазило не отуда што смо ми Азијати, већ стога што су нас прави Азијати својим сталним налетима током целе наше историје – од Хазара до Јапанаца – узнеми-

равали с истока и приморавали да троши-мо своје снаге на одбрану од њих. Романо-Германи, које смо ми бранили, развијали су у то време технику и не толико материјалну већ уопште сваку културу. Само пре-ламањем руске историје кроз евроазијске наочари и непрекинуто склоношћу евроазијаца ка оригиналности објашњавам ја то што П. Н. Савицки (чланак „Степ и оседлост” у другој књизи *Утврђење евроазијцев: на путях*, 1922, стр. 344) признаје најезду Татара на Русију као велику срећу за њу, а калемљење руском народу татарске крви и татарског начина живота као узрок препорода намучене и уситњене на феудална кнежевства Кијевске Русије. За правилну оцену феудалног периода препоручио бих прочитати оно што је о њему написао у *Прељуду историје руског њрава* покојни кијевски историчар руског права, проф. М. Ф. Владимирски-Буданов. А што се тиче „среће” татарског јарма, мени се чини да сведочанства свих савременика и оцена свих наредних руских људи, који су сматрали Татаре „бичем Божјим” и татарски јарам највећом несрећом Русије, не могу бити тако лако оповргнути с неколико речи евроазијаца.

С друге стране, материјално-техничка заосталост Русије објашњава се напред наведеним намерним игнорисањем ове стране културе. Реците, када је и ко, осим Петра Великог, учио Русе да било шта добро, тачно праве рукама – да оштре, тешу, буше? Када су учили руског гимназијалца и студента цртању прецизном до последњег детаља са шкартирањем цртежа за најмањи дефект? Када су учили занатлију и фабричког радника онако како су на Западу обучавали првог током столећа цехови, а другог фабрика 19. века? Па када су код нас почеле да се појављују правилно постављене фабрике, наш радник се уопште није показао тако неспособним. Затим, ко је и када учио руског сељака брижљивој обради земље, уклањању сваког каменчића, сваке коровске травке, правилном старању о стоци, као што то чине писмени и у западноевропским школама обучени сељаци и специјално образовани ситни амерички фармери? Тек последњих година пред рат код нас се покренуло пољопривредно образовање, локална и државна агрономија. И наша пољопривреда почела је да остварује

врло брз прогрес, посебно тамо где је најновије земљишно уређење побољшало форме сељачке својине над земљом и коришћења земљишта.

Ипак, главна несрећа је било то што је управо наша интелигенција била посебно неупућена у материјално-техничком односу. Она је умела и волела да се спори о марксизму и народњаштву, о судбини капитализма, о вишку вредности, о класном и некласном карактеру самих себе, чак о субјективном методу у социологији Михајловског и још Бог зна о чему исто толико важно и потребном. А, на пример, да изрази било шта од дрвета или мегалита и уопште да направи било шта прецизно рукама, да друге томе научи – то нико није умео и није хтео да зна. „Зар је то важно?” – с искривљеним осмехом говорио је о томе сваки свесни руски интелектуалац. И овај дефект трагично се осветио у руској револуцији. Као што се осветило и то што су руски свесни интелектуалци умели само да иронишу поводом обучавања спорту и организацији широких слојева становништва у национална гимнастичка друштва попут чешких „сокола” и аналогних организација других западноевропских народа.

Исто тако мало ценио је руски интелектуалац рад предузетника, организатора и администратора привредног процеса, управо као и за то нужна специјална знања. Због таквог односа према материјалној делатности готово сви кругови руске интелигенције, не тако давно, били су принципијелни противници ширења специјалног и техничког образовања. Колико се пута у штампи и мимо штампе изјављивало да влада намеће техничке школе из некаквих политичких разлога. И највећи народ имао је срамотно мало пољопривредних, техничких и других специјалних школа. Тек у последње време то је почело да се развија. Треба ли се после тога чудити што је руски народ заостао у домену технике и материјалне културе. Етничке особености, које истиче кнез Трубецки, ту немају никаквог значаја.

Сам спор о европејском или европо-азијском путу нашег развоја чини ми се беспредметним. Јер у домену технике и материјалне културе – а то је данас најпрече – нема Европе или Азије, него постоји управо човечанство, које обухвата све народе, међу њима и Романо-Германе, које кнез Трубецки

потпуно несхватљиво зашто супротставља човечанству. Математика, медицина, хемија, технологија, железничке пруге, пароброди, парне машине и електромотори, авиони, водене турбине, алатљике, плуг и железна дрљача, трактор, плодород и др. и др., без чега не може да живи човечанство које достиже одређену бројност и да задовољава макар и елементарне потребе – све је то једно и исто свугде. А без војне технике, која се налази на савременом нивоу, док не дође до мало вероватног свеопштег разорувања, ниједан народ неће сачувати своју земљу и своју независност.

Све то, делимично позајмљено, делимично самостално пронађено, прилагођено датим природно-географским и етничким условима, може да буде уведено у културу нероманско-германског народа без одбацивања свих осталих његових националних црта и особености, и да народ не изгуби своје национално „ја”. То не пориче ни кнез Трубецки (*Нав. дело*, стр. 76. и след.). Али, због чега је тада било потребно уздизати целу зграду „евроазијства” и објављивати рат Романо-Германима? И при томе рат нас, Руса, чак не под заставом „словенства”, већ због нечега у јединству с Кинезима, Индусима, Арапима, чак црнцима (*Нав. дело*, стр. 76). Као да је код нас с црнцима више заједничког него с Романо-Германима и чак са Србима и Чесима!

Сходно дедуктивном расуђивању самог кнеза Трубецког, потпуно су могући „народи А, В, С, итд. који позајмљују један од другог” посебне елементе културе, који су ступили у живо културно општење, потпуно узајамно” (*Нав. дело*, стр. 54). А ја сам то једино и имао у виду. При томе, унутар узајамноделујућих европских народа по етничкој блискости оцртава се ужа група словенских народа, иако су се они до сада чешће налазили у стању међусобног раздора него у стању јединства. Напоменућу овде још једном да руске Словене сматрам европским народом. Ако је тај народ колонизовао и наставља да колонизује огромне азијске просторе, онда не треба да се испушта из вида да су та пространства била врло слабо насељена или сасвим пушта, а стога инострана етничка примеса уопште није била пропорционална географском, територијалном родору у Азију. Више источне примесе остало је од продора у Европску

Русију степских номада на југу, затим од татарске најезде и од северних Финаца. Али све те примесе у руском народу уопште нису толико велике да се он не би могао сматрати европским. Интересантно је да управо у Сибиру упоредо с азијским племенима живи врло чисто по крви руско становништво.

Потпуно је погрешно такође објашњавати, као што то чини кнез Трубецки (у зборнику: *Исход к востоку. Предчувствия и свершения. Утверждение Евразийцев*, Софија, 1921, стр. 87), одавно постојећи у Русији културни расцеп између врха и дна тиме да је врх усвајао романско-германску културу која не одговара етничком карактеру нижих слојева. Тај расцеп и јесте у много већем степену последица материјалне и практичне неупућености врхова и њихове изванредне склоности да се одају оним странама културе које су простом руском народу биле тако мало доступне, као што би биле недоступне и сваком необразованом западно-европском сељаку или раднику који се налази у бедности. У највећој мери указани расцеп је последица не тога што су народу наводно наметали њему туђу *зайадноевројску* културу, већ тога што, најжалост, њему *никаква* култура није наметана. То је културно-социјални а не културно-етнички расцеп. И стога будући задаци састоје се не у прелазу руске интелигенције на азијатску или некаку евроазијску културу, већ: 1. у окретању саме интелигенције ка здравијој материјалној култури и 2. у подизању целокупних народних маса путем школа, васпитања, примера, указивања на више ступеве материјално-културног развоја. Ако ти задаци буду испуњени, увидећете како се брзо затрпава провалија између интелигенције и народа, и како ће се руски живот покренути напред. Покренуће се по путу америчког живота и, судећи по последњој предатној деценији, темпо кретања подсећаће на амерички, пошто су врло велике природно-географске сличности и сличност у економском девичанству Америке у почетку њеног бајковитог привредног раста и многих области Русије. Наравно, све ће то постати могуће само пошто поново буде постављено на своје место непримењено и у нормалним условима мало цењено језгро, које се ипак одликује својством да када га чупају цео привредни и социјални механизам се распада. Говорим о институ-

ту приватне својине. О том самом институту о коме управо власник мисли свих револуционара и већине руске интелигенције, А. Херцен, говори да, на срећу, код њега никад није био развијен „комплекс власништва” (*Было и думы*).

Али, ја сам се занео, постављајући питања о томе да ли смо ми, Руси, способни да претекнемо у материјалној култури Западној Европу, и о далекој будућој судбини руске културе. Сада уопште није важно да ми било кога „претекнемо”. Треба ли о томе мислити сада када Русија лежи повређена, а руски народ изумире? Сада је за тај народ, за његов „живот” у дословном смислу речи, за најскромније засићење и спасење од његовог систематског уништавања болшевицима – важан макар и најскромнији корак. Нека он буде колико желите романско-германски, али нека помогне да се стресе јарам болшевизма, да се земља врати у живот који одговара природи људског друштва, нека покрене замрлу производњу. Уклонити плачкаше, засејати поља и зауставити епидемије – ето шта је сада потребно народу. И за ове елементарне материјалне ствари мора данас без одступања да се бори мисао сваког сина свог народа, а не за евроазијске духовне конструкције.

Чак и када разматрају привредне проблеме евроазијци су лишени осећања стварности и схватања злобе која влада садашњим данима. Тако, из неког разлога управо пропаст руске културе и рушење руске привреде надахнуло је младог евроазијског економисту П. Н. Савицког на мисао да се центар светске културе премешта у следећем хиљадугодишту (2000–3000 година после Христовог Рођења) у хладну Русију-Евроазију, тј. „у освајање руском стихијом области Североисточне Европе и Северне Азије” (чланак „Миграција културе” у зборнику *Исход к востоку. Предчувствия...* итд.). То је типично за руског интелектуалаца. Када његов народ у годинама 1918–1922. изумире од понижења и глади, интелектуалац се бави судбином свог народа од 2000. године до 3000. године. Да ли би тако поступао Немац, Чех, Србин, Пољак? До сада никакве миграције културе нема, постоји само наша емиграција из Русије, коју су освојили болшевици остварујући на њој своја евроазијска „догађања”. А списи о Русији-Евроазији на свој начин постављају нову идео-

лошку основу под болшевичку власт која пропада. У то ме је још више убедила II књига евроазијца: *На путях* (Изд. Геликон, Москва (!); Берлин, 1922). Ево, на пример, речи Г. Флоровског: „Руска револуција је пре свега руска – по свом пореклу и по смислу... и то што се иза ње открива јесте руска истина...” (чланак „О патриотизме праведном и греховном”, стр. 278). Колико год био искрен Г. Флоровски у својој мржњи према болшевицима, ипак је тешко замислити нешто пријатније за неруске главаре болшевизма и уједно лажније од тврдње да је издајничка револуција – руска по свом *пороклу* и да се у њој открива руска *истина*. Као други пример може да служи похвала у истом зборнику коју је кнез Трубецки дао пропаганди болшевика међу „Азијатима” и позив Русији, која се из неког разлога замишља као неизбежна будућа колонија Романо-Германа, „да одмах стане на чело светског покрета” за „еманципацију колонијалног света од романско-германског јарма” (чланак „Русская проблема”, стр. 304). Троцки може одважно да искористи ове списе потомка Рјуриковича за стварање расположења у случају кретања Црвене армије против „буржоаског запада”. Схватам огорченост против Немачке, која је наметала и до данас подржава болшевице (иако сада Немачка већ убире плодове посејаног, и московски комунисти шаљу своје директиве у Немачку која клизи с колосека). Схватљиво ми је презрење према савезницима који су срамотно издали Русију. Али, правити од свега тога закључак да треба у шаблонским болшевичким изразима вапити о „ослобођењу угњетеног човечанства од јарма романско-германских плачкаша”, о „старим истрошеним зубима” Запада, „који преживљавају масне делове поробљених колонија” (на истом месту) и др. – то значи упадати у евроазијску хистерију, која ни за један корак не приближава ка погодном за руски народ и за Русију као државу решењу „руског проблема”.

У другом чланку у истом зборнику, насловљеном „Континент–Океан”, П. Н. Савицки скицира за Русију-Евроазију као огромну континенталну земљу другачије у поређењу с Европо-Америком путеве привредног развоја. Посебно, доказује се да за Русију нису важни излази на отворена мора и да је тежња ка тим излазима била по-

грешна. Аргументација аутора, ипак, мало убеђује у правилност наведених закључака. Узимајући у обзир све етничке и физичко-географске особености Русије, ипак мислим да привредни развој Русије није случајно и није „погрешно” ишао и да ће ићи по општем путу европо-америчког привредног развоја. Особености Русије, које подвлачи аутор, по мом мишљењу, преувеличане су у односу на стварност. Тражење посебних путева привредног развоја Русије, које отуђа проиште, само је у новој одори старо словенофилско а затим народњачко предсказање посебне судбине за руску привреду. Предсказање које се заснивало код једних на општини, код других на немогућности развоја капитализма у Русији (сетите се: В. В. Судбы *капитализма в России*⁹). Тадашња очекивања посебних путева нису се оправдала. Општина се неумољиво распадала, капитализам се развијао упркос свим предсказањима народњака. Показало се да су аутор *Кријичких белешки* П. Б. Струве и други критичари народњаштва, који су зближавали Русију са Западном Европом, у праву. И руски капитализам је привремено пропао не због сопствене тежине, већ због слома власти и због револуције. Свих тих старих, давно заборављених полемика поводом словенофилства и народњаштва, нехотице се присећамо када читамо разматрања П. Н. Савицког о посебном „привредном настајању Русије”.

Истина, П. Н. Савицки је, за разлику од словенофила, противник општине а, за разлику од народњака, убеђен је у развој капитализма у Русији и жели тај развој (како то повезати с негативним односом према западноевропској материјалној култури кнеза Трубецког, Г. Флоровског, па и самог Савицког – то је загонетка коју остављам да разреши сам П. Н. Савицки). Али, код П. Н. Савицког посебни путеви привредног развоја Русије и томе одговарајућа посебна привредна политика Русије-Евроазије изводи се из њене „континенталности”. За такво заснивање аутор је изградио целу теорију „унутарконтиненталних економских привлачења”.

Несумњиво је да је Русија са Сибиrom и средњаоaziјским поседима континенталнија од Западне Европе. Несумњиво је такође да

⁹ Реч је о Василију Воронцову, који је 1882. под псеудонимом В. В., објавио наведену књигу. *Прим. прев.*

то повлачи за собом разлику у економским рачуницама. Као последица удаљености многих места од морске обале у тим местима мора да се мање испољава нивелишући утицај јефтиног морског транспорта. У вези с тим мора више да се испољава утицај локалних услова производње и да се појачава значај унутрашњег тржишта. Али, у свом теоријском здању П. Н. Савицки произвољно полази од претпоставке да су унутрашње цене роба једнаке цени светског тржишта + или – вредност транспорта са светског тржишта (+ за место потрошње и – за место производње). Аутор не узима у обзир утицај растојања на висину трошкова саме производње и утицај трошкова производње на цене. Ако се пак узме у обзир тај утицај, онда се може десити да цене одређених роба на унутрашњим потрошачким местима буду значајно ниже од светске цене + трошкови транспорта. Заједно с тим, снижење цене добијене при продаји на светском тржишту уз високе трошкове транспорта може се компензовати за произвођача ниским трошковима производње. А тада ће из континенталне земље бити не мање корисно извозити него из неконтиненталне али која ради уз више трошкове производње. А тачно тако извозити робу биће не мање корисно него продавати је на унутрашњим местима потрошње. Осим тога, у датом случају делује Рикардов став (*Principles*, VII глава), да су у међународној трговини одлучујући не апсолутни већ релативни трошкови производње. Ако се све то прими к знању, онда ће се изградња „унутарконтиненталних привлачења” показати као значајно преувеличавање. Истовремено, значај излаза на мора за Русију као што је био тако и остаје значајно већи него како се то оцртава аутору чланка „Континент–Океан”.

Као преувеличавање ће се показати и то што услед веће континенталности Русије очекују некакве потпуно посебне путеве привредног развоја. Разлика у истом смислу Сједињених Држава од Енглеске није створила за прве такве посебне путеве. Без обзира чак и на Монроову доктрину,¹⁰

¹⁰ Прокламована 1823. године под геслом „Америка Американцима”, представља принцип по коме Сједињене Државе не треба да се мешају у неамеричке послове и не треба да дозвољавају мешање европских држава у послове америчког континента. Аутор је Џејмс Монро (1758–1831), пети амерички председник. *Прим. прев.*

Сједињене Државе настављају општи европо-амерички ток економског развоја. Међутим, између Сједињених Држава и Русије разлика у смислу континенталности знатно је већа него између Сједињених Држава и Енглеске. Стога и у датом случају нема потребе измишљати нешто што није постојало већ треба ићи обичним нормалним путевима. Потребна је здрава уравнотеженост и истрајна енергија, а не тражење сензационалних непознатих путева. Не треба откривати нове континенте, већ помоћи народу да поново усвоји макар део онога што омогућава Западној Европи и Америци да хране своје становништво.

У закључку ћу рећи да охоче фразе евроазијаца о одвратности Запада и о новим речима Истока за мене звуче у коначном исходу као својеврсно замаскирано *testimonium pauperitas*,¹¹ које се нуди и без тога пониженом руском народу. Умотавају се у тогу

„нећу западну културу”, стога што сматрају да Руси не могу да је достигну. Ја пак не видим основа да се тако хитро пише о немоћи нашег народа. И мени је врло увредљиво да руска интелигенција која се нашла ван граница, уместо да овде узме све корисно за Русију, бежи, а да је нико на то не подстиче, у сусрет оној жељи непријатеља Русије која се изражавала у почетку рата у хвалисавој фрази: „Ми ћемо одбацити Русе у Азију, шта ће им Европа.” Добровољни „Изназ на Исток” на крају крајева показаће се корисним само за непријатеље Русије. Али не за руски народ, велики словенски, и још једном понављам, европски народ.

Ето мисли, које су нанели на мене списи евроазијаца. Извињавам се што сам местимично оштро изражавао те мисли. Не желим никога да увредим. Али постоје ствари о којима треба говорити с потпуном отвореношћу и одређеношћу.

Љубљана, Универзитет
Прево Рајко Буквић

¹¹ Сведочанство, уверење о сиромаштву.
Прим. ирв.